

Advies Demografie en Leefstijlen

over Migratie, Segregatie en Leefstijlen

Inhoud

Voorwoord

1. Het advies ‘Demografie en Leefstijlen’
2. Toelichting op het advies
  - 2.1 Inleiding
  - 2.2 Bezinning op de vigerende beleidstheorie
  - 2.3 Meer migratie door uitbreiding EU?
  - 2.4 Waarom leefstijlen?
3. Achtergronddocument bij het advies
  - 3.1 Integratie
  - 3.2 Migratie
  - 3.3 Leefstijlen

Literatuur

Bijlage: Adviesaanvraag VROM

Voorwoord

Voor u ligt het advies aan de Minister van VROM dat in het kader van de adviesaanvraag Demografie en Leefstijlen is opgesteld. Het advies handelt over de kennisleemten op het gebied van demografie en leefstijlen bij toepassing op VROM-beleid, met accent op de mate waarin het VROM beleid bijdraagt aan de sociale stijging en integratie van etnische groeperingen in de Nederlandse samenleving en de veranderende omvang en samenstelling naar motief en achtergrondkenmerken van migranten die zich in Nederland vestigen. Dit advies is tot stand gekomen op basis van een debat Migratie en Integratie en een hiervoor voorbereid achtergronddocument en een conceptuele analyse over leefstijlen. Ook is gebruik gemaakt van de resultaten van de RMNO-onderzoeksdag 2002 over de rol van leefstijlen in het omgevingsbeleid.

Oorzaken van segregatie en effecten van immigratie kunnen niet los van de kennis van demografie en leefstijlen worden gezien. Een eerste belangrijke vraag is in hoeverre segregatie gezien moet worden als een resultaat van de ruimtelijke uitsortering op basis van leefstijlen of een sterk gedwongen karakter heeft als gevolg van de zwakke sociale positie van groepen nieuwkomers. Een tweede belangrijke vraag is in hoeverre uiteenlopende leefstijlen leiden tot etnisch-culturele conflicten, dan wel in hoeverre deze conflicten voortkomen uit het feit dat zeer uiteenlopende groepen niets delen behalve een zwakke positie op de woningmarkt. Als laatste is belangrijk te weten in hoeverre nieuwe immigrantengroepen een vergelijkbare sociale en culturele afstand hebben als de traditionele groepen, dan wel dat integratie makkelijker kan verlopen door beperktere leefstijlconflicten.

Aan de basis van deze vragen ligt de discussie of leefstijl al dan niet te hanteren is als een vervanging van de traditionele indelingen in kenmerken van individuen. Zolang niet duidelijk is of en hoe leefstijlen de bestaande classificatie kan vervangen, pleit de RMNO ervoor sociaal-culturele kenmerken te onderscheiden naast sociaaldemografische en sociaal-economische kenmerken, ofwel leefstijl te onderscheiden van de leefvorm en de bestaansvorm.

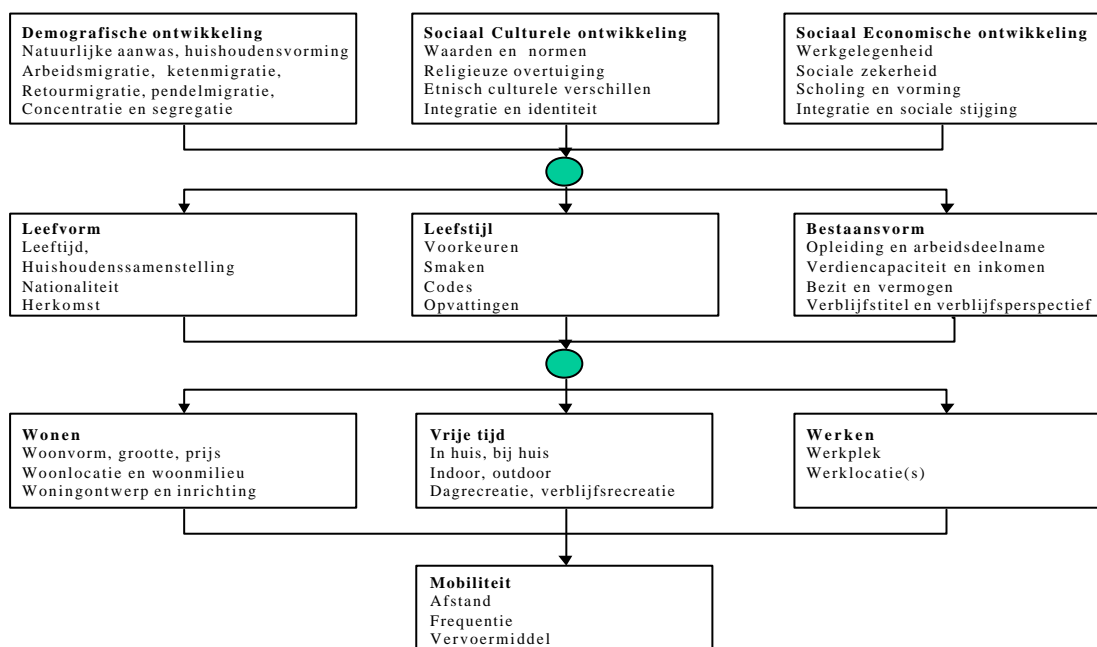
Een tweede discussie is in hoeverre VROM leidend is in de besproken beleidsthema's. In de adviesaanvraag van VROM ligt de impliciete veronderstelling dat VROM op de beleidsthema's een sturende factor is. Het is de vraag of dit niet meer ligt bij de decentrale overheden. Het is de moeite waard om de discussie over dit advies ook met decentrale overheden te voeren. Toch beschikt ook het ministerie over wettelijke en financiële instrumenten (waaronder de WRO, de Huisvestingswet en het ISV) waarmee onder andere het ontstaan en verloop van processen van segregatie kunnen worden beïnvloed, waarmee leefstijlen al dan niet kunnen worden geacommodeerd en waarmee negatieve effecten van ruimtelijk gedrag kunnen worden voorkomen dan wel gemitigeerd. Er is voor het ministerie dan ook een duidelijke rol weggelegd, zowel in de sturing van demografische processen als in de aanpak van negatieve effecten die daar ruimtelijk mee samenvallen.

Gezien die discussies is dit advies slechts een eerste aanzet, werkend vanuit de concrete vraag van VROM, maar met de aantekening dat bij die vraagstelling door de RMNO vraagtekens worden gezet, waar de Raad graag nog op terugkomt.

1. Het advies ‘Demografie en Leefstijlen’

In december 2002 heeft de minister van VROM de RMNO gevraagd een advies uit te brengen over de kennisleemten op het gebied van demografie en leefstijlen. Accent ligt hierbij op de relatie tussen segregatie en integratie van etnische minderheden en de effecten van Europese migratie op het VROM beleid. Doel van dit advies is te bezinnen op de vigerende beleidstheorie van VROM en aanbevelingen te doen voor verscherping van het onderzoeksprogramma ten behoeve van het ruimtelijk en volkshuisvestingsbeleid.

Onderdeel van die bezinning is de vraag hoe de demografische ontwikkelingen op alle mogelijke ruimtelijke schaalniveaus samenhangen met de verandering in en de toenemende diversiteit van het gedrag op het gebied van wonen, werken, vrije tijd en mobiliteit. Het zijn immers niet alleen de verandering in omvang, samenstelling en ruimtelijke spreiding van de bevolking, maar vooral de daarmee verbonden gedragsveranderingen die effecten hebben op wonen, ruimtegebruik en milieu. Schema 1 brengt die samenhang in beeld.

De bovenste rij in dit schema geeft aan dat veranderingen in het demografische domein niet los gezien kunnen worden van veranderingen in het sociaal-economische en sociaal-culturele domein:

- De demografische ontwikkelingen worden mogelijk gemaakt dan wel beperkt door de sociaal-economische ontwikkeling, waaronder de veranderingen in de verzorgingsstaat, en vinden hun betekenis en legitimatie in de sociaal-culturele ontwikkeling, waaronder de veranderende regelgeving door de overheid. Dit geldt in het bijzonder voor immigratie die gestuurd wordt door complexe regelgeving en door de situatie op de arbeidsmarkt.
- De demografische ontwikkelingen hebben belangrijke effecten op de sociaal-economische ontwikkeling, onder andere doordat zij sterk bepalend zijn voor het aanwezige arbeidsaanbod en het aantal mensen dat aanspraak maakt op verzorgingsarrangementen, en op de sociaal-culturele ontwikkeling, onder andere door de electorale en marktmacht van opeenvolgende geboortecohorten, maar ook de etnisch culturele di-

versiteit die is ontstaan als gevolg van de verschuivingen in herkomst van opeenvolgende groepen immigranten en verschillen in retourmigratie tussen die groepen.

De tweede rij in dit schema toont dat maatschappelijke ontwikkelingen zich niet direct uiten in veranderingen in gedrag op voor VROM relevante terreinen als wonen, werken, vrije tijd, en mobiliteit, maar dat dit verloopt via de zingeving en het handelen door individuen die zelf keuzen maken binnen de handelingsruimte die de samenleving en de sociale groep waarin zij leven hen bieden. De aard van die keuzen, maar ook de ruimte om die keuzen te maken hangt af van de demografische, sociaal-culturele en sociaal-economische kenmerken van het individu, in het schema aangeduid met leefvorm, leefstijl en bestaansvorm. Een essentieel onderdeel van het schema is dat **elk** van deze kenmerken weliswaar het resultaat is van de persoonlijke biografie, maar dat deze wordt beïnvloed door zowel de demografische als de sociaal-culturele en de sociaal-economische ontwikkeling:

- Ten aanzien van leefvorm en de bestaansvorm heeft zich een ware sociaal-culturele revolutie afgespeeld. Op de keper beschouwd is het vooral de aardverschuiving die zich heeft voorgedaan in de waarden en normen ten aanzien van de positie van de vrouw in het gezin en in de samenleving die de kern vormt van deze sociaal-culturele revolutie. Niet alle groepen in de Nederlandse samenleving hebben op gelijke wijze deelgenomen aan deze revolutie. Vanuit de joodse/christelijke/mohammedaanse traditie bestaan nog steeds sterke tegenkrachten. Ook de sociaal-economische ontwikkeling heeft via de deelname van meisjes en vrouwen aan het onderwijs en op de arbeidsmarkt sterk bijgedragen aan de differentiatie in zowel leefvorm als bestaansvorm. Hoezeer de keuzevrijheid ook is toegenomen, het resultaat van die keuzen is verre van vrijblijvend. Kenmerken als leeftijd, huishoudenspositie, opleidingsniveau en inkomen, maar ook nationaliteit en verblijfstitel zijn doorslaggevend voor de sociale positie van mensen, in de zin dat zij de handelingsruimte zowel in de markt als binnen arrangementen van de verzorgingstaat bepalen. De combinatie van die kenmerken bepaalt of mensen een hypotheek kunnen krijgen, welke huurwoning zij kunnen betrekken, enzovoorts.
- Leefstijlkenmerken zijn verderop in dit advies gedefinieerd als voorkeuren, smaakuitingen, codes en opvattingen waarmee mensen onderling uitdrukking geven aan hun sociale positie. Het gaat zowel om uitingen waarmee mensen zich onderscheiden van anderen, als om uitingen waarmee mensen aangeven tot een bepaalde groep te (willen) behoren. De betekenis van die uitingen kan dan ook alleen worden begrepen binnen de sociale context. Het wonen in een stacaravan betekent iets anders in een woonwagencamp dan op de camping. Het dragen van een hoofddoek kan zowel een uiting zijn van separatisme, als een middel om vrijer te kunnen deelnemen in de ontvangende samenleving. Een kaal hoofd betekent bij een twintigjarige veelal iets anders dan bij een zeventigjarige man en niet elke stadsbewoner is een stedeling. Leefstijlkenmerken moeten dan ook in samenhang met de sociale positie van individuen worden bekeken.

De derde rij in het schema geeft aan dat gedrag op het gebied van wonen, werken, vrije tijd en mobiliteit op uiteenlopende wijze wordt gestuurd door de combinatie van demografische, sociaal-economische en sociaal-culturele kenmerken van mensen en daarmee veelal complexer is dan in vigerende beleidstheorieën wordt aangenomen, maar ook dat het gedrag in hoge mate wordt gestuurd door de sociaalruimtelijke context waardoor gedrag zowel een manifestatie kan zijn van een gebrek aan handelingsruimte als van een doelbewuste keuze door het betrokken individu.

- Ten aanzien van het wonen domineert in de beleidstheorie de demografische kolom. Decennialang was het beleid gericht op het wonen naar behoefte in plaats van naar

draagkracht. Met name leeftijd, huishoudensgrootte en inkomen telde mee in de bepaling van de nationale en regionale woningbehoefte en in de toewijzing van huurwoningen. Overige woonvoorkeuren werden ten dele ge negeerd (naar bouwvorm, buurtvoorkeur) of zelfs doelbewust tegengewerkt (voorkeur voor landelijk wonen) vanuit milieu- en natuurdoelstellingen. De kennisinfrastructuur op basis van het woningbehoefte onderzoek (WBO) is nauwelijks ingericht op de sociaal-culturele aspecten van het wonen die meer in verbinding staan met de leefstijlkenmerken van huishoudens. Toch ligt het voor de hand dat aspecten als status, de (visuele) aantrekkelijkheid van de bebouwing, de samenstelling van de bevolking, enzovoorts belangrijke aspecten zijn in de veel genoemde ‘witte vlucht’ uit de naoorlogse stadsbuurten, waardoor alleen degenen met een beperkte handelingsruimte (autochtoon en allochtoon) achterblijven dan wel zich daar nog vestigen.

- Leefstijlkenmerken spelen traditioneel een grote rol in de literatuur over de vrije tijd. Dat hoeft geen verwondering te wekken omdat juist in de vrije tijd persoonlijke voorkeuren en smaakuitingen makkelijker tot uiting komen omdat de handelingsruimte hier groter is. Mensen gebruiken vrije tijd nadrukkelijk om zich te onderscheiden van anderen of zich tot een bepaalde groep te rekenen, los van de vraag of het nu gaat om jagen, boswandelingen maken, natuurbeleving, vrijwilligerswerk, museumbezoek, popfestivaldeelname, of voetbal. Traditioneel is er voor het vrijetijdsgedrag weinig aandacht binnen VROM. Alleen al gezien de effecten die het veranderend vrijetijdsgedrag heeft op de mobiliteit lijkt dit niet meer terecht.

De conclusie uit het schema is dat meer aandacht schenken aan de sociaal-culturele aspecten in het VROM beleid een verrijking van inzichten kan opleveren, maar dat dit vooral moet gebeuren door in het onderzoek naar gedrag nadrukkelijk onderscheid te maken tussen factoren die de handelingsruimte van uiteenlopende groepen bepalen en factoren die de keuzen van individuen binnen die ruimte sturen. Dit leidt tot de volgende inventarisatie van kennisleemten en de daaruit afgeleide aanbevelingen voor onderzoek.

1.1 Kennisleemten bij VROM ten aanzien van Demografie en Leefstijlen

De VROM kennisinfrastructuur is sterk gericht op de traditionele sociaaldemografische en sociaal-economische variabelen die in hoge mate de sociale positie bepalen en die ook basis zijn voor een belangrijk deel van de interventie zoals: de nieuwbouwlocatiekeuze en de woningbouwprogrammering, de woonruimteverdeling, het doelgroepen beleid, ontwikkeling van winkelcentra op basis van DPO's enzovoorts. Er is weliswaar relatief veel aandacht voor de (woon)preferenties van deze groepen, maar veel minder voor de mate waarin groepen in staat zijn hun voorkeuren te realiseren dan wel bij gebrek aan keuzeruimte.

Aanbeveling 1: Nadrukkelijk aandacht schenken aan de vraag in hoeverre het ruimtelijk en woningmarktgedrag gestuurd wordt door de ruimtelijke en woningmarktbeperkingen en aan de vraag of er (opnieuw) aanleiding is de keuzeruimte van groepen in specifieke sociale posities te vergroten.

Relatief weinig aandacht is tot nu toe besteed aan de sociaal-culturele kenmerken die bepalend zijn voor de waardering en beleving van aspecten als buurten, stedelijkheid, eigenwoningbezit, vervoermiddelgebruik, vrijetijdsbesteding, enzovoorts. Opleiding bijvoorbeeld blijkt niet alleen van belang voor de kansen die mensen hebben op werk en inkomen en op de timing van het krijgen van kinderen in de levensloop, maar ook op waardering van gezondheid, vrijetijdsvoorzieningen, schoolkeuze en andere gelokaliseerde aspecten van het bestaan.

Uiteraard gaat het bij sociaal-culturele kenmerken om veel meer dan opleiding alleen. Verwacht mag worden deze waardering en beleving ook etnisch-culturele kleuring kent, maar tegelijkertijd dat er binnen etnische groepen sprake is van een enorme diversiteit die mede samenhangt met de vraag hoe uiteenlopende mensen via hun leefstijl aansluiting zoeken en vinden bij andere groepen met een vergelijkbare sociale positie.

Aanbeveling 2: Meer systematisch kennis verwerven over de uiteenlopende waardering en beleving door sociaal-culturele groepen van ruimtelijk gelokaliseerde aspecten van de samenleving.

Tenslotte is wel bekend dat met name het wonen en de vrijetijdsbesteding allerlei aanknopingspunten bieden de sociale positie tot uitdrukking te brengen, maar onbekend is hoe die mechanismen verlopen voor uiteenlopende groepen. Er is vaak gememoreerd dat het wonen ook een statusdimensie in zich draagt, maar onvoldoende duidelijk welke aspecten door welke groepen gebruikt worden om onderling hun positie te verduidelijken, dan wel welke reactie een eventueel statusverlies van hun wijk met zich meebrengt.

Aanbeveling 3: Vergroten van het inzicht in de wijze waarop uiteenlopende groepen het wonen en de vrijetijdsbesteding gebruiken om uiting te geven aan hun voorkeuren en smaak waarmee zij hun sociale positie verduidelijken en voldoen aan de codes van de sociale groep waartoe zij zich (willen) rekenen.

1.2 Kennisleemten bij VROM ten aanzien van het integratievraagstuk

De discussie over segregatie wordt veelal gevoerd vanuit de vraag of ruimtelijke concentratie van allochtone groepen op zichzelf afbreuk doet aan de sociaal-economische integratie van deze groepen. In Nederland zijn niet of nauwelijks aanwijzingen gevonden voor een dergelijk buurteffect dat wel in Amerikaans en Brits onderzoek is aangetroffen. De oorzaken van de segregatie blijven hierdoor onderbelicht. De aard van deze oorzaken is in de literatuur nog onvoldoende ontrafeld. Het is vooralsnog niet geheel duidelijk hoe sociaal-culturele factoren (o.a. nabijheid van familie en landgenoten, vestiging bij voorzieningen) en sociaal-economische factoren (o.a. gebrek aan beschikbaarheid van betaalbare woningen) op elkaar ingrijpen.

De sociaal-economische achterstand zorgt veelal voor een zwakke positie op de woningmarkt die op haar beurt ruimtelijke concentratie veroorzaakt in de slechtste delen van de woningvoorraad. Juist omdat dit niet alleen voor allochtone groepen geldt, ontstaan zo buurten waarin de bewoners niets met elkaar delen behalve hun zwakke positie op de woningmarkt. Hier ligt de kiem voor onderlinge conflicten die een etnisch culturele lading krijgen. Dit is zeker het geval indien kansarme jongeren als etnische groepen zichtbaar zijn in de publieke ruimte en overlast veroorzaken of zich schuldig maken aan (kleine) criminaliteit. Dit leidt op zijn beurt tot vertrek van de middenklassen, hetgeen ten onrechte wordt aangeduid met 'witte vlucht', omdat het zich niet beperkt tot de autochtonen en lang niet alle autochtonen daaraan kunnen deelnemen. Hierdoor ontstaan ook problemen in de sociaal-culturele integratie in de zin van de ontmoeting en de ontdekking van gedeelde waarden.

Aanbeveling 4: Aandacht schenken aan hoe het wegnemen van ruimtelijke restricties en woningmarktbeperkingen de sociale positie van concentratiegroepen kan verbeteren. Hierbij moet niet alleen gezocht worden in verruiming en differentiatie van het aanbod, maar ook in het vergroten van de keuzeruimte van uiteenlopende autochtone en allochtone groepen met

een zwakke positie. Te denken valt aan toegang tot de woningmarkt en de regels die hier gelden (woningverdelingsysteem, regels voor afsluiten hypotheek), maar ook aan de mogelijke effecten van bestrijding van goedkope scheefheid in wijken met een eenzijdige woningvoorraad. Tegelijkertijd is een brede samenwerking met andere sectoren nodig om de leefkwaliteit van buurten te verbeteren. Onderzoek is gewenst naar de wijze waarop deze processen op gang gebracht kunnen worden en hoe stakeholders in deze processen kunnen worden betrokken.

Er is relatief veel bekend over de woonwensen van allochtonen en ook dat die slechts op onderdelen afwijken van autochtone huishoudens. De redenen dat kansarmen en daarmee veel allochtone huishoudens weinig keuzeruimte hebben om hun woonwensen te realiseren wordt daarbij echter vaak vergeten. Er zou meer aandacht moeten worden besteed aan het vergroten van die keuzeruimte en vooral hoe uiteenlopende huishoudens omgaan met beperkingen in die ruimte. Aanname is dat door een grotere keuzeruimte automatisch meer diversiteit ontstaat, mensen op de door hun gewenste plek terecht komen en daardoor meer verbinding voelen met hun leefomgeving. Getoetst zou moeten worden in hoeverre die aanname terecht is.

Aanbeveling 5: Niet meer onderzoek doen naar de woonwensen van allochtonen, maar naar de redenen die er voor zorgen dat zij deze niet kunnen realiseren en de wijze waarop zij daarmee omgaan. Wat zijn hierbij de ruimtelijke restricties? Wijzigen door deze restricties hun preferenties? Zijn autochtone groepen beter in staat barrières op de woningmarkt te overwinnen? Zijn er voorbeelden van etnische concentraties die meer gestuurd worden door leefstijlkenmerken dan door de leefvorm en de bestaansvorm en wat zijn de kenmerken van de buurten waarin die concentraties zich voordoen. Zijn er andersom voorbeelden van etnische groepen die zich qua leefstijl meer oriënteren op autochtone groepen en in hoeverre komt dat tot uiting in hun ruimtelijk keuzegedrag?

Daarnaast is het van belang de functie van de woning als uitvalsbasis voor maatschappelijke participatie nader in kaart te brengen. Gebieden met een zwakke werkgelegenheidsstructuur en een (mede daardoor) ruim aanbod van goedkope woningen laten vaker snel groeiende concentraties zien van specifieke groepen nieuwkomers. Informele netwerken en volgmigratie lijken van belang in dit proces. Voor het ruimtelijke beleid kan hier een opgave liggen om de mensen dichterbij het werk te brengen, dan wel het werk dichterbij de mensen.

Aanbeveling 6: Verkennen van de mogelijkheden om met ruimtelijk beleid de sociaal economische positie van kansarmen te verbeteren.

1.3 Kennisleemten bij VROM ten aanzien van migratie

Er is weinig bekend over de *effecten* van de veranderende migratiestromen bij uitbreiding van de Europese Unie. Vaak wordt aangenomen dat uitbreiding van de Unie een grotere stroom immigranten tot gevolg heeft. Deze veronderstelling is echter niet aannemelijk. Veel hangt af van de welvaartsverschillen die er binnen het ruimere Europa zullen (blijven) bestaan. Eerdere ervaringen met Italië (van begin af aan betrokken) en Spanje (later toegetreden), laten zien dat deze welvaartsverschillen doorslaggevend zijn dat het lidmaatschap op zich. Niet de omvang, maar de aard van de migratie roept daarom de meeste vragen op. Diepgravend onderzoek naar de processen op de internationale arbeidsmarkt lijkt daarom gewenst.

Aanbeveling 7: Aandacht besteden aan vragen als: Voor welke groepen loont het de moeite zich binnen Europa te verplaatsen, hoe hangt dat samen met het toekomstperspectief in de

landen van herkomst en in hoeverre bepaalt dat het tijdelijke karakter van de vestiging? Direct daaraan gekoppeld zijn vragen als: waar vestigt men zich in Nederland en wat is het effect op de vraag op de woningmarkt.

Een geheel ander aspect is de mate waarin het Nederlandse bedrijfsleven kan profiteren van het ruimere aanbod aan arbeidskrachten binnen Europa. Tot nu toe wordt het migratievraagstuk sterk door vraagsturing bepaald (welke migranten willen naar Nederland komen en wie laten we toe). Internationaal is er toenemende aandacht voor aanbodsturing (welke migranten willen we in Nederland hebben en wie nodigen we uit).

Aanbeveling 8: Aandacht besteden aan vragen als: waar en in welke sectoren dreigt er krapte op de arbeidsmarkt, in hoeverre leidt dat tot processen van aanbodsturing op de internationale arbeidsmarkt, en welke ruimtelijke effecten treden daardoor op?

De aandacht richt zich momenteel sterk het *im*migratievraagstuk. De mogelijke migratiestromen vanuit Nederland naar Oost Europa blijven hierdoor onderbelicht. Met het openen van de grenzen worden meer landen makkelijker toegankelijk voor Nederlanders. Nieuwsgierigheid en financiële voordelen hebben dit jaar al gezorgd voor een toename van 25% in reizen naar Oost Europa.

Aanbeveling 9: Onderzoeken of deze emigratiestroom naar Oost Europa inderdaad te verwachten is en wat het effect hiervan? Gaan mensen tweede huizen kopen in de nieuwe lidstaten? Zullen veel boeren hun bedrijf verplaatsen naar deze landen? In hoeverre heeft de verandering van het EU landbouwbeleid hier invloed op (productiesubsidie naar boersubsidie)? Welk effect heeft een eventueel vertrek van boeren op de Nederlandse ruimte?

2. Toelichting op het advies

2.1 Inleiding

In de adviesaanvraag die op 12 december door het ministerie van VROM is verzonden lopen een aantal thema's door elkaar. Het omvattende thema is de aandacht voor de veranderingen in omvang en compositie naar leeftijd en etniciteit van de Nederlandse bevolking en de gedragsveranderingen op het gebied van huishoudenvorming, arbeidsdeelname, woonwensen, en recreatie die daar mee samenhangen. Het uiteenlopende gedrag op deze gebieden worden in de aanvraag aangeduid als een diversiteit in leefstijlen die effecten heeft voor de beleidsterreinen wonen, ruimtegebruik en milieu.

In de uitwerking van de adviesaanvraag wordt nader ingegaan op een tweetal thema's die veel specifiek zijn:

1. Het eerste thema betreft de mate waarin het VROM beleid bijdraagt aan de sociale stijging en integratie van etnische groeperingen in de Nederlandse samenleving. De vraag is in hoeverre de vigerende beleidstheorie dat menging op laag ruimtelijk schaalniveau integratie bevordert voldoende is gefundeerd en of de huidige generieke beleidsinstrumenten effectief zijn in de positieverbetering van specifieke doelgroepen, dan wel juist leiden tot onbedoelde achterstelling van deze groepen.
2. Het tweede thema is de veranderende omvang en samenstelling naar motief en achtergrondkenmerken van migranten die zich in Nederland vestigen. De vraag is in hoeverre de verandering naar samenstelling van invloed is op het verblijfsduurperspectief en of zich een nieuwe stratificatie zal voordoen naar verblijfstitel.

Ogenschijnlijk staat het brede thema over compositie- en gedragsverandering los van de meer specifieke thema's. Toch komen alle drie de thema's terug in de concrete vragen voor advies:

1. Welke kennisleemten bestaan er op het gebied van demografie en leefstijlen bij toepassing op VROM beleid?
2. Wat is de relatie tussen de integratie van bevolkingsgroepen in de Nederlandse samenleving en de mate van ruimtelijke segregatie c.q. concentratie van de desbetreffende categorieën?
3. Wat is de invloed van de Europese migratie op wonen en ruimtegebruik in Nederland, wat zijn de verwachte gevolgen van de uitbreiding van de Europese Unie, en wat is de betekenis van illegale migratie en illegaal verblijf voor de beleidsterreinen wonen en ruimte?

2.2 Bezinning op de vigerende beleidstheorie

Algemene probleemperceptie van de ruimtelijke concentratie van allochtonen

VROM staat allerlei maatregelen voor als stedelijke herinrichting, huursubsidie, koophuizen in 'armere' wijken, om de ruimtelijke concentratie van etnische minderheden te verminderen. Het doel hierachter is niet zozeer de etnische clustering zelf aan de pakken, maar om de integratie van allochtonen te verbeteren. De vraag die VROM hierbij stelt is of het creëren van meer mening op wijkniveau een bruikbaar instrument is om integratie te bevorderen.

Etnische clustering valt vaak samen met sociaal economische uitsortering. Hierdoor lijkt de concentratie van allochtone groepen het probleem, terwijl dit eigenlijk een afgeleide is van concentratie van lage inkomensgroepen. Vanuit de gedachte van sociale rechtvaardigheid is het onacceptabel dat mensen met de laagste inkomens en de zwakste maatschappelijke positie de negatieve effecten ondervinden van het proces van ruimtelijke uitsortering, terwijl de positieve effecten terechtkomen bij de hogere inkomensgroepen (Van Kempen 2000). De integratie van etnische minderheden is dan voornamelijk een sociaal-economische vraagstuk.

VROM beleid en integratie: welke rol is er eigenlijk voor VROM weggelegd?

Door middel van een combinatie van generieke beleidsmaatregelen, die de keuzevrijheid van individuen moet vergroten en directe beleidsvoering op de specifieke en categoriale problemen, probeert VROM de bevolkingsamenstelling te sturen en de mogelijkheden te scheppen voor individuen om zich te ontplooien en integratie te bevorderen.

De veronderstelling hierachter is door meer keuzeopties te bieden de sociale positie van specifieke doelgroepen van beleid te verbeteren. Consequentie is echter dat er wel meer *keuzeopties* worden geboden, maar dat de *keuzeruimte* voor bepaalde bevolkingsgroepen wordt niet verbreed. De oplossing moet niet zozeer gezocht worden in verruiming en differentiatie van het aanbod, maar in het opruimen van ruimtelijke restricties en woningmarktbeperkingen voor uiteenlopende groepen met een zwakke posities. Pas als aan de basale woonbehoeften van kansarmen tegemoet is gekomen, kan meer uitdrukking geven worden aan culturele oriëntatie in het wonen (VROM-raad 2002)

Stedelijke vernieuwing en herstructurering

Met aanpassingen in de fysieke ruimtelijke structuur, hoopt VROM de verpaupering die in sommige wijken plaatsvindt, aan te pakken. Dit gebeurt door het toevoegen van dure woningen, het verbeteren van de woningen, het creëren van werkgelegenheid, het opknappen van de woonomgeving. Ook de aanleg van nieuwe wijken wordt gedaan met het oog op verschillende prijsniveaus. Hierdoor ontstaat differentiatie in stads- en dorpsmilieus, woningdifferentiatie, diversiteit in kwaliteit (qua prijs, frequentie, netwerk) van het regionale openbaar vervoer en een minder eenzijdige bevolkingsamenstelling in de wijken naar sociaal-economische positie van de bewoners.

Veronderstelling is echter dat de aanpassingen in de fysieke ruimtelijke structuur zorgen voor meer menging van allochtonen en autochtonen. En dat deze gemengde bevolking in wijken optimale voorwaarden schept voor een volwaardige participatie van etnische minderheden in de samenleving. Gevaar is echter dat het middel (menging) het doel wordt. Om het oorspronkelijk doel (integratie) te bereiken is het noodzakelijk om de sociaal-economische positie van allochtonen te verbeteren. Hierdoor kan de woningkeuze gemaakt worden op basis van vrije keus. Dure woningen en rijke mensen aantrekken in een buurt is niet de oplossing als ze zich niet binden met de sociaal zwakkeren.

Transformatie van wijken

Doel van de transformatie van wijken is het creëren van aantrekkelijke woonmilieus. De transformatie gebeurt vaak door ingrijpende veranderingen, zoals sloop en vervangen door betere, duurder woningen. Hierdoor wordt de samenstelling van de buurtbevolking beïnvloed via de sociaal-economische status van mensen.

Het effect van de ingrijpende veranderingen is echter een verandering van de sociaal economische status op wijkniveau. Hoge inkomens verdringen de lagere inkomens. Dat kan betekenen dat het probleem zich verplaatst en dat zich een concentratie van armoede voordoet in een andere wijk. De aard van het probleem, namelijk de sociaal economische status van huishoudens, wordt hiermee niet aangepakt.

Het woonruimteverdelingsysteem

Bij VROM bestaat het idee om via het woonruimteverdelingsysteem allochtonen een betere kans te geven op de woningmarkt. Hierdoor komen zij niet automatisch in de arme wijken van de stad terecht en is de kans op integratie groter. Het woonruimteverdelingsysteem zou hiervoor moeten worden aangepast met voorrang voor allochtonen door hun kans niet afhankelijk te maken van inschrijfduur. Allochtonen kunnen dan reageren op de woning die zij willen.

Daar is tegen in te brengen dat allochtonen vaak al een lange inschrijfduur hebben (de meeste wonen al vanaf de jaren 60 in Nederland). Toch komen zij niet in de woningen die zij willen, maar in de ‘arme’ wijken. Dit geeft aan dat er een ander mechanisme achter zit. De oorzaak zit in het kleine aantal keuzeropties passend bij hun levensloopvariabelen: allochtonen wensen vooral grote woningen tegen een lage huur. Dit segment maakt maar 5% van de totale huurwoningvoorraad uit. Bovendien is de mogelijkheid om te kiezen beperkt: de sociaal economische positie van allochtonen maakt dat zij alleen uit dit segment kunnen kiezen. Hierdoor zijn zij al vooraf, voordat de woonruimteverdeling start op basis van inschrijfduur aangewezen op een bepaald segment. Verder is de concurrentie binnen dit segment alleen met gelijksoortige mensen met vergelijkbare inschrijfduur. Met voorrang aan ‘slechter geïntegreerde’ verandert niets aan de keuzeruimte waarbinnen zij voorrang krijgen.

Bestrijding scheefheid op woningmarkt

Een andere vigerend beleidsdoel is het bestrijden van de scheefheid op de woningmarkt om daarmee iedereen in passende woonruimte te krijgen; niemand betaalt te veel en niemand te weinig. Een van de middelen die hiertoe worden geopperd is de bouw van duurder koopwoningen. Het bouwen van duurder koopwoningen zou ervoor moeten zorgen dat de doorstroming op gang komt. Hierdoor komt ruimte vrij voor lage inkomensgroepen en starters op de woningmarkt om de verlaten woningen te betrekken.

Het tegengaan van scheefheid werkt echter uitsortering van arm en rijk en dus vaak ook van allochtoon en autochtoon in de hand. De gewenste diversiteit gaat hiermee verloren.

2.3 Meer migratie door uitbereiding EU?

Over het algemeen kan worden gezegd dat de groei van permanente arbeidsmigranten uit Centraal en Oost Europa naar Nederland gering zal zijn. Het CBS (2002) verwacht wel dat door de uitbreiding van de Europese Unie meer arbeidsmigranten naar Nederland zullen komen, maar die zullen meer van tijdelijke aard zijn. Migranten van buiten de Europese Unie zullen zich meer verspreiden over de Europese Unie; de nieuwe lidstaten worden ook aantrekkelijk voor mensen uit de Derde Wereld.

Een selectieve vorm van tijdelijke arbeidsmigratie is volgens de WRR (2002) wenselijk en passend om een moderne vorm van seizoensarbeid mogelijk te maken. Dit kan ook voorkomen dat deze vorm van arbeidsmigratie, zoals nu vaak, illegaal plaatsvindt. De RMNO deelt deze mening.

De verwachting is dat de (tijdelijke) immigranten uit Oost-Europa geen (vergelijkbare) integratieproblemen opleveren, omdat de culturele afstand tussen Nederland en die landen veel kleiner is, dan bijvoorbeeld de culturele afstand tot Turkije of Marokko. Bovendien is sprake van een totaal andere groep, die via een totaal andere route binnen komen. Turken en Marokkanen zijn geworven op lage scholing.

Huidige patronen van groepen immigrante leren dat de keuze van vestigingsplaats vooral wordt bepaald door het aanbod aan woningen. Een ruime woningmarkt gaat echter vaak samen met een krappe werkgelegenheid, waardoor problemen met de sociale positie van deze groepen makkelijk ontstaan. Bovendien krijgen juist de economisch zwakkere steden te maken met immigranten.

De effecten van de Europese uitbreiding op migratie naar Nederland zijn voor een deel afhankelijk van het migratiebeleid van de andere EU landen. Sommige landen hebben ingesteld dat de arbeidsmarkt voor arbeidsmigranten uit Oost Europa voor een aantal jaar beperkt toegankelijk is. Zweden, Denemarken, Ierland en Nederland hebben wel een open arbeidsmarkt voor arbeidsmigranten. Dit kan voorspellingen van het aantal migranten beïnvloeden.

De groep illegalen is een heel andere categorie. Deze zal voornamelijk blijven bestaan uit Bulgaren. Een van de redenen dat Bulgarije niet mee doet in de Europese Unie is dat niet wordt voldaan aan de economische eisen. De Bulgaren die hier heen komen zijn op zoek naar werk; dit is een klassieke vorm van arbeidsmigratie. De verwachting is dat het aantal illegalen uit Bulgarije groter zal zijn dan het aantal legalen uit Polen. Dit probleem blijft dus bestaan, maar zal tegelijkertijd verschuiven naar de toetredende landen.

Tot nu toe heeft het CBS alleen nog globale ramingen van het aantal illegalen. Om een nauwkeuriger raming te verkrijgen moet volgens Hoogteijling (2002) aanvullend onderzoek worden gedaan. Ook voor informatie over de achtergrondkenmerken van illegalen is extra onderzoek nodig.

2.4 Waarom leefstijlen?

Leefstijl wordt door VROM (2002) gehanteerd als een containerbegrip dat alle gedrag dan wel alle gedragsveranderingen van mensen ten aanzien van leefvormen, arbeidsdeelname en vrijetijdsbesteding omvat. De RMNO (2002) omschrijft leefstijl als *“de wijze waarop een individu of een groep individuen zijn leven vorm en inhoud geeft, waarbij zaken als wijze van tijdsindeling, gerichtheid op materiële middelen en actieradius een grote rol spelen”*. Ook Pinkster en van Kempen (2003) hanteren een zeer brede definitie in hun onderzoek in opdracht van het Ruimtelijk Planbureau, namelijk als een: *“consistente set preferenties (attitudes) en gedrag op de leefgebieden werk, gezin, consumptie en vrije tijd”*.

2.4.1 Bezwaren tegen brede definities

Aan dergelijke brede definities kleven op zijn minst een drietal bezwaren:

In conceptuele zin zijn dergelijke omschrijvingen weinig behulpzaam omdat een duidelijke begrenzing ontbreekt. Nog erger wordt dit als in navolging van Van der Knaap (2002) wordt gesteld dat leefstijl samenhangt met gedrag, attitudes, normen en waarden. Immers op het niveau van het individu is er weinig dat niet zal samenhangen met gedrag, attitudes, normen en waarden. **Leefstijl dreigt een allesomvattend en daarmee leeg begrip te worden.** Dit is een belangrijke oorzaak van de vrijwel Babylonische spraakverwarring die inmiddels is ontstaan en de stortvloed van leefstijltypologieën die inmiddels op zeer uiteenlopende terreinen verzonnen zijn. Zonder een verdere inperking is het begrip onbruikbaar in wetenschap en beleid.

In sociologische/antropologische zin is het zo omschreven begrip leefstijl op zijn minst omstreden door de impliciete **veronderstelling dat het individu autonoom is in de keuzen die worden gemaakt.** Een uitbreiding van de omschrijving tot *“de wijze waarop een individu of een groep individuen zijn leven vorm en inhoud geeft binnen de mogelijkheden en beperkingen die door de samenleving dan wel de ruimtelijke inrichting worden geboden”*, zou op twee punten tegemoet komen aan de bezwaren. In de eerste plaats geeft dit aan dat niet iedereen gelijke kansen of mogelijkheden heeft in het geven van vorm en inhoud aan het bestaan. In de tweede plaats richt dit de aandacht op de vraag of de samenleving het individu wel in alle gevallen de vrijheid wil geven het bestaan naar eigen goeddunken in te richten.

Ook binnen deze beperkingen is de keuzevrijheid van het individu nog verder begrensd. Daarbij valt niet alleen te denken aan de codes en sancties die gelden binnen sociale groepen of subculturen, maar ook aan de restricties die ontstaan door eerdere keuzen van het individu zelf. Bijvoorbeeld de keuze om een kind te krijgen kan niet meer ongedaan worden gemaakt.

In beleidstheoretische zin is een dergelijke brede omschrijving onhanteerbaar omdat deze geen handvat biedt voor interventie. Het beleid is veelal gebaseerd op sociaaldemografische kenmerken als leeftijd en huishoudensamenstelling en sociaal-economische kenmerken als inkomen en vermogen, omdat deze corresponderen met de maatschappelijk erkende behoeften binnen de verzorgingsstaat op het gebied van, onder andere, onderwijs, gezondheidszorg, sociale zekerheid, werkgelegenheid, huisvesting en verkeer en vervoer.

Ten aanzien van sociaal-culturele kenmerken als religieuze, etnische en politieke affiliatie is de overheid altijd zeer terughoudend geweest. De wijze waarop vorm en inhoud werd gegeven aan de collectieve voorziening in deze behoeften werd in hoge mate overgelaten aan het maatschappelijk middenveld binnen de grenzen die de financiering en de wettelijke voorschriften stelden. Inmiddels wordt dit in toenemende mate overgelaten aan de markt dan wel

aan quasi niet-gouvernementele organisaties en ziet de overheid nog steeds af van andere dan sociaaldemografische en sociaal-economische kenmerken in de bepaling van wat als een sociaal rechtvaardige uitkomst van beleid mag gelden. **Het is onwaarschijnlijk dat een terug-tredende overheid de wijze waarop individuen vorm en inhoud geven aan hun leven tot haar verantwoordelijkheid zal willen rekenen.**

In methodologische zin heeft de brede omschrijving van leefstijl tot nieuwe verwarring gezorgd. Een veel gevolgde techniek meet een groot aantal kenmerken van respondenten aan de hand waarvan met dimensiereducerende technieken als factoranalyse, clusteranalyse en correspondentieanalyse een beperkt aantal groepen worden afgegrensd, die vervolgens worden aangeduid met leefstijlgroepen. In de benaming van deze groepen klinken de traditionele variabelen soms door (young urban professionals, actieve senioren), maar het is lang niet altijd duidelijk op welke kenmerken groepen worden onderscheiden. Als gevolg van de gekozen methoden zijn de onderscheiden groepen ook niet reproduceerbaar in andere gegevensbestanden en kan de voorspellende waarde ten aanzien van het gedrag dan ook niet worden vastgesteld. Een succesvoller aanpak is om binnen nauw omschreven doelgroepen met meer interactieve vormen van onderzoek te werken, zoals focusgroepen, waarbij de beleving wordt gemeten. **Het verdient dan ook aanbeveling leefstijl te hanteren als een aanvullend kenmerk boven op de bestaande segmentatiekenmerken, zolang niet duidelijk is of en hoe leefstijl de bestaande classificatie kan vervangen.**

De RMNO pleit voor een restrictiever invulling van het begrip leefstijl in de hoop meer conceptuele duidelijkheid te krijgen, ideologische ‘pitfalls’ te vermijden en tot een praktisch hanteerbaar begrip te komen dat gebruikt kan worden in het onderzoek op de terreinen die de RMNO afdekt. Samengevat komt dit neer op een pleidooi om aan het individu sociaal-culturele kenmerken te onderscheiden naast sociaaldemografische en sociaal-economische kenmerken, ofwel leefstijl te onderscheiden van de leefvorm en de bestaansvorm.

2.4.2 Een restrictieve invulling van leefstijl

In de RMNO notitie “Leefstijlen en leefomgeving” (van Vliet 2003) is een aanzet gegeven voor een dergelijke restrictieve invulling. Verwijzend naar Weber (1922), Bourdieu (1979) en Ganzeboom (1988) Giddens (1991) en Mommaas (1993) wordt leefstijl daar gedefinieerd als: *“voorkeuren en smaakuitingen, dan wel codes en sancties, waarmee mensen onderling uitdrukking geven aan hun sociale positie”*. Het restrictieve karakter van deze definitie komt uit een aantal onderdelen naar voren:

- Het gaat om voorkeuren en smaakuitingen en niet om algemeen maatschappelijke erkende behoeften of nog breder om de vorm en inhoud van het leven. Dit impliceert een vorm van keuzevrijheid in de zin dat de samenleving er geen beperkingen aan oplegt zolang ze niet strijdig zijn met enig algemeen belang.
- Die keuzevrijheid wordt overigens verder ingeperkt door het vervolg waarin staat dat het gaat om de onderlinge uitdrukking tussen mensen. Het gaat niet om zuiver persoonlijke voorkeuren die van dag tot dag kunnen verschillen, maar om uitingen waarin mensen elkaar herkennen en bevestigen. In meer extreme omstandigheden worden mensen alleen deelgenoot van een groep door zich in hun uitingen te conformeren aan de codes daarvan. Overtreding van die codes kan dan op uitsluiting komen te staan.
- Wat tot uitdrukking wordt gebracht is de sociale positie. Die is in belangrijke mate gegeven door andere kenmerken, met name sociaaldemografische, sociaal-economische, en sociaal-culturele, van het individu. Door middel van voorkeuren en smaakuitingen wordt

die positie tot uitdrukking gebracht dan wel verder verfijnd, maar niet in hoofdlijnen bepaald.

Het eerste voordeel van een dergelijke restrictieve invulling is dat er onderscheid gemaakt wordt tussen de sociale positie en de gedragsuitingen die uitdrukking geven aan die positie. Als de positie verandert, zullen ook de bijbehorende gedragsuitingen veranderen. Zo is café-bezoek bijvoorbeeld sterk leeftijdsgebonden, er zijn weinig jongeren die niet naar de kroeg of disco gaan en nauwelijks ouderen die dat nog steeds doen. Leefstijl is daarom dynamisch over de levensloop. Museumbezoek daarentegen is veel meer gebonden aan opleidingsniveau dan aan leeftijd. Het verschil in museumbezoek tussen uiteenlopende woonmilieus (mensen in de grote steden gaan vaker) kan geheel verklaard worden uit de verschillen in opleidingsniveaus tussen die woonmilieus (Van Ham & Van Iersel, 2001). Ook de symbolen zelf zijn aan verandering onderhevig. Elitesporten worden volkssporten en de Citroen DS, in het Parijs van Bourdieu nog een symbool van het establishment op de rive droite, is nu in Nederland een statussymbool van de kunstzinnig georiënteerde intellectueel. Het onderscheid draagt daarmee bij aan het begrip van de dynamiek in gedragsuitingen.

Het tweede voordeel van die restrictieve invulling is dat daarmee het instrumentele karakter tot uiting komt. Jongeren geven zich niet over aan vandalisme omdat ze dat leuk vinden, maar om tot de groep te behoren en geven daarmee uitdrukking aan hun onduidelijke en niet zelden kansarme sociale positie. De betekenis van het gedrag, dat op de buitenwereld soms irrationeel of zelfs bedreigend overkomt, wordt daarmee duidelijker. Dit geldt overigens ook voor het operabezoek door niet-muziek liefhebbers.

Het derde voordeel van de restrictieve invulling is dat hieruit duidelijk wordt dat er weliswaar sprake is van keuze, maar dat de keuzevrijheid beperkt is. De sociale positie die mensen innemen is mede afhankelijk van de kansen die hen worden geboden. Kansarme jongeren zijn niet zozeer een probleem **voor**, maar **van** de samenleving. Het is daarom van groot belang een duidelijk onderscheid te maken tussen de sociale positie die mensen innemen en hun leefstijl die deze positie tot uiting brengen en verder verfijnen. Ook de gedragsuitingen, waar de keuzevrijheid aanzienlijk groter is, komen vaak onder druk van de groep tot stand.

3. Achtergronddocument

3.1 Integratie

Integratie van etnische minderheden kan worden gezien als sociaal-cultureel of structureel. Volgens de WRR (2001) is sociaal-culturele integratie van minderheden is af te meten aan:

- de mate waarin minderheden in de vrije tijd contacten onderhouden met autochtonen en dergelijke contacten wenselijk vinden (sociale integratie)
- de mate waarin minderheden ‘moderne’ opvattingen – onder meer individualisering, secularisering, man- vrouw-rollen – hebben (culturele integratie)
- de mate van religiositeit en identificatie met de eigen groep
- de mate waarin minderheden het Nederlands beheersen en in de thuissituatie met partner en kinderen Nederlands spreken.

De structurele integratie van minderheden is af te meten aan:

- opleidingsniveau
- werkloosheid
- beroepsniveau van werkenden
- kenmerken van de wijk (i.c. het aandeel allochtonen dat in de desbetreffende wijk woonachtig is)

Volgens Levitas (1998 genoemd in Turok, Kearns & Goodlad 1999, Watt & Jacobs 2000) zijn er drie dominante visies op integratiebeleid te onderscheiden.

Als eerste de visie dat armoede de sociale uitsluiting veroorzaakt. Integratie kan bevorderd worden door sociale programma's.

Ten tweede de sociale integratie visie: integratie kan worden bevorderd door werk.

Ten derde de moralistische visie: de slechte sociaal economische positie komt door culturele factoren. Om de omstandigheden te verbeteren moet zelf actie en verantwoordelijkheid genomen worden. In deze visie is culturele integratie een noodzakelijke voorwaarde voor sociaal-economische integratie.

In het Nederlands minderhedenbeleid ligt het accent op het bevorderen van het verbeteren van de situatie op de arbeidsmarkt en het bieden van onderwijskansen. Integratie van etnische minderheden wordt gezien als zowel een sociaal-cultureel als structureel (sociaal-economisch) vraagstuk. Beide vormen van integratie versterken elkaar. Het opleidingsniveau speelt een verbindende rol tussen beide vormen van integratie en is daardoor een sleutelrol bij de integratie van minderheden. Culturele integratie (in termen van modernisering) kan bevorderlijk zijn voor de arbeidskansen van allochtonen (Veenman 2003). Participatie in het onderwijs genereert niet alleen economisch kapitaal, maar ook sociaal en cultureel kapitaal (WRR 2001).

3.1.2 Integratie en ruimtelijk beleid

Het vraagstuk van integratie speelt een duidelijke rol in de ruimtelijke ordening. De buurt wordt als een belangrijk integratiedomein beschouwd (Gowricharn 2001). Contacten in de buurt kunnen zorgen voor sociale integratie. De kans dat mensen naar buiten treden en contact leggen met vreemde buurtbewoners blijkt volgens het SCP groter te zijn als men eerst beschikt over een omgeving waarin men zich op zijn gemak voelt.

In de Nederlandse steden zijn allochtonen steeds meer geconcentreerd in enkele buurten terecht gekomen. Het idee is hierdoor ontstaan dat de buurt een rem is gaan vormen voor het integratieproces. VROM vraagt zich dan ook af hoe de ruimtelijke segregatie negatieve effecten kan hebben op integratie. De concentratie van allochtonen wordt vaak als oorzaak gezien

van de slechte integratie. Vanuit de sociale wetenschappen wordt daarom meer gekeken naar ruimtelijke belemmeringen voor integratie. Volgens Ravallion en Wodon (1999) zijn programma's om de sociaal-economische positie te verbeteren niet genoeg om de segregatie van die mensen op te lossen. Ingrepen in de ruimtelijke structuur zijn volgens hen additioneel noodzakelijk om de belemmeringen van vrije vestiging mogelijk te maken. Van Kempen (2000) en Duyvendak (2003) zijn echter van mening dat van een buurteffect, waarbij de ruimtelijke structuur de sociaal-economische positie verslechterd, weinig bewijs is in Nederland. Ruimtelijke concentratiegebieden zijn ook niet alleen maar slecht. Deze gebieden laten een positieve ontwikkeling zien voor allochtone ondernemers (Kloosterman & Van der Leun 1999).

Naast de gedachte dat alleen sociale programma's niet voldoende zijn wordt vanuit de ruimtelijke wetenschappen aangegeven dat alleen aanpassingen van de ruimtelijke structuur niet voldoende zijn om integratie te bevorderen (Musterd, Priemus, Van Kempen 1999). Duyvendak stelt dat investeren in onderwijs en arbeidsmarkt belangrijker is om de multiculturele samenleving te laten functioneren dan het wonen. Wonen is een afgeleide van de maatschappelijke functie van iemand (Van Staal 2003). Ook volgens Veenman (2003) moet het accent in minderhedenbeleid liggen op opleiding en onderwijs.

De reden hierachter is de veronderstelling dat het ontstaan van concentraties van allochtonen komt door de slechte sociaal economische positie van allochtonen. Etnische clustering valt vaak samen met sociaal economische uitsortering. Volgens Duyvendak (Van Staal 2003) is daarom de etnische clustering niet zozeer het probleem, maar de sociaal economische uitsortering. De concentratiegebieden vormen alleen een probleem als de mensen daar niet op basis van vrijwilligheid wonen.

Dit wil niet zeggen dat er geen individuele of culturele oorzaken zijn aan te wijzen voor ruimtelijke concentratie. Te noemen zijn de druk van de groep om niet te verhuizen (informal expulsion), een lage prioriteit om te investeren in de woningcarrière, bijvoorbeeld omdat geïnvesteerd wordt in het land van herkomst. Of de woningvoorraad past niet bij de woningvraag van allochtonen (Andersson 1999, VROM-raad 2002)

Zowel vanuit de wetenschap als vanuit beleid wordt gezegd dat integratieproblemen breed moeten worden opgepakt. Sociaal-economische beleid kan zorgen voor versterking van de sociale positie. Het ruimtelijk beleid voor het wegnemen van barrières hiertoe. Beide moeten elkaar versterken en in samenhang worden ontwikkeld.

3.2 Migratie

Op 9 april 2003 heeft het Europees Parlement zich formeel uitgesproken voor de uitbreiding van de Unie met de tien kandidaat-lidstaten die onlangs met succes de toetredingsonderhandelingen met de Europese Commissie hebben afgerond. Dit zijn Cyprus, Estland, Hongarije, Letland, Litouwen, Malta, Polen, Tsjechië, Slowakije en Slovenië (Europees Parlement 2003).

Een belangrijk onderwerp van discussie bij de uitbreiding van de Europese Unie was en is het immigratiebeleid. De nieuwe lidstaten moeten voldoen aan de strenge eisen van de EU om immigratie van buiten de EU tegen te gaan. Hiervoor hebben zij grenscontroles, visa verplichtingen voor omringende niet toetredende landen en middelen tegen de ongeregistreerde migratie ingesteld (Lavenex 2002).

Arbeidsmigratie vanuit de Oost en Centraal Europese landen is het meest gevoelige aspect van het Europese migratie beleid in de context van de Europese uitbreiding (Jileva 2002). Vanuit een economische uitgangspunt is de vrijheid van arbeidsmobiliteit onderdeel van het bereiken van gelijke kansen binnen de Europese Unie. Vrije arbeidsmobiliteit wordt gezien als een van de winsten van Europese integratie; het geeft individuen mogelijkheid te zoeken naar werk binnen de EU.

3.2.1 Fortress Europe?

Het beeld waar binnen de Europese Unie vaak aan wordt gerefereerd en waar het migratiebeleid van de lidstaten op is gericht, is 'Fortress Europe' (Fort Europa); de gedachte om met immigratiebeleid de grenzen van de Europese Unie dicht te houden voor met name niet-westerse immigranten (Favell & Hansen 2003).

Ontwikkelingen laten echter zien dat dit beeld niet (meer) opgaat (Favell & Hansen 2003). Ten eerste zijn er altijd arbeidsmigranten, gezinsmigranten en asielzoekers geweest; vanaf 1985 is er sprake van een positief migratiesaldo voor Europa. Ten tweede leidt het idee van Fortress Europe tot verscherping van de 'inclusion' van economische sterke landen en de 'exclusion' van de zwakkere, waardoor de verschillen tussen lonen groter worden en de economische redenen juist sterker worden om van buiten de EU te immigreren.

Dit laat zien dat de politiek amper invloed heeft; staten hebben geen macht om immigratie te beheersen door de opname van internationale verdragen en uitspraken van (Europese) rechtbanken in het nationale recht. Geïntegreerde interne arbeidsmarkten stellen migranten in staat mobiel te zijn tegen nationaal beleid in. Er kan hierdoor gesproken worden over *vermarkting van migratie*: migratie is een *bottom up* proces waarbij individuen hun besluiten nemen op basis van vrijheid van vestiging, in plaats van dat dit top down besloten wordt. Er moet hierbij echter wel onderscheid worden gemaakt tussen immigratie en asiel (Favell & Hansen 2003).

Immigratie is altijd al voornamelijk een economisch proces geweest. Vanuit de economische theorie is de oudste migratietheorie dat mensen daarheen migreren waar ze het hoogste inkomen verwachten. Zo zorgde in de jaren '60 de modernisatie en industrialisatie voor een verhoogde beweging en frequentie van migratie vanuit landen waar deze modernisatie nog niet was opgetreden.

Speculatieve migratie (migreren in de hoop op werk) heeft in Europa nauwelijks zin. De samenleving en arbeidsmarkt zijn zo sterk gereguleerd, dat migreren geen slecht overwogen of impulsieve beslissing kan zijn.

3.2.2 Ontwikkelingen in migratie bij Europese uitbreiding

Hoe de ontwikkeling van de migratie gaat verlopen bij Europese uitbreiding kan het best geïllustreerd worden aan de hand van ontwikkelingen in het verleden.

- De toetreding van Spanje en Portugal in 1986 veroorzaakte geen grote migratiegolf. De migranten die zijn gekomen, keren voor het grootste deel rond '92 terug. De economische omstandigheden werden beter. Het overige deel heeft de Nederlandse nationaliteit aangenomen
- Migratie vanuit Turkije en Marokko naar Nederland. Dit gebeurde vooral op basis van werking voor gastarbeid in jaren '60. De economische omstandigheden in die landen zorgden voor een grote pushfactor, terwijl de werkgelegenheid in Nederland als pullfactor fungeerde. Als rond '72 de economische situatie in Nederland verslechterd, blijven de Marokkanen en Turken in Nederland. Verklaring hiervoor is dat de economische omstandigheden in die landen er niet beter op waren geworden.
- Joegoslaven: voornamelijk economische asielzoekers.

De geschiedenis leert dat migratie niet wordt veroorzaakt door het openstellen van grenzen, 'the right of free movement' en anti-immigratiebeleid, maar door economische processen, condities en vooruitzichten. Volgens Jileva (2002) is de uitbreiding van de Europese Unie zelf het best anti-immigratie beleid. EU lidmaatschap wordt een cruciale factor in het verbeteren van de welvaart in Oost-Europese landen en dus het creëren van werkgelegenheid in eigen land. Door de convergentie van lonen zijn er minder redenen voor migratie en meer redenen voor remigratie (Favell & Hansen 2002). Ook een studie van de European Integration Consortium in opdracht van de Europese Commissie zoekt de impact van de uitbreiding van de Europese Unie in de ontwikkeling van de werkgelegenheid en lonen in de EU. De studie toont op basis hiervan aan dat er geen angst hoeft te zijn voor grote immigratiestromen (Jileva 2002).

Het bovenstaande geeft aan dat, om migrantenstromen bij Europese uitbreiding te voorspellen, het belangrijk is te weten hoe de migratiestromen zich op basis van economische vooruitzichten ontwikkelen, en hoe in de West-Europese landen wordt omgegaan met toelating op arbeidsmarkt. Deze twee onderwerpen komen hieronder aan de orde.

3.2.3 Migratietrends in Centraal en Oost Europa

Migratie wordt mobiliteit

Er van uitgaand dat de economische situatie in Centraal en Oost Europa zal verbeteren met de uitbreiding van de Europese Unie wordt niet een grote massamigratie van oost naar west verwacht, maar is er sprake verscheidene patronen in migratie.

Volgens de International Organization for Migration (IOM 2002) zullen als gevolg van de uitbreiding van de EU tot het jaar 2020 vijf miljoen arbeidsmigranten uit de nieuwe lidstaten naar West Europa komen. Daarna zal het aantal teruglopen. Dat is 4 tot 7% van de bevolking van de Baltische Staten, Polen, Tsjechië, Slowakije, Hongarije en Slovenië. De meeste arbeidsmigranten zullen naar Duitsland, Oostenrijk en delen van Scandinavië gaan. Ook Zwitserland is in trek, omdat het via een aantal associatieovereenkomsten met de Unie verbonden is (Staatscourant 2002). Verder bestaan er traditionele migratienetwerken met Verenigde Staten en Nieuw Zeeland (Favell & Hansen 2002)..

Een belangrijke migratietrend sinds de jaren '90 is tijdelijke arbeidsmigratie (in tegenstelling tot permanente), vanuit de Oost-Europese landen naar West Europa (ook wel intra- Europese circulaire migratie). Deze vorm van migratie houdt geen permanente vestiging in en heeft geen gevolgen voor het sociale zekerheidstelsel in het land van bestemming. Het zijn voornamelijk migranten die werk zoeken voor een korte periode (twee maanden tot twee jaar) om vervolgens terug te keren naar hun families. Ze zien het als aanvulling op (niet vervanging van) hun inkomsten thuis (Jileva 2002). De terugkeer is aantrekkelijk en noodzakelijk, omdat ze gebonden zijn aan hun familie en aan de eigen welvaartsstaat. De werknemers blijven vaak ingeschreven staan bij een bedrijf in eigen land om recht te blijven behouden op pensioenen en uitkeringen (Favell & Hansen 2002).

Met de Europese eenwording wordt het voor inwoners van de toetredende landen eenvoudiger om in West Europa te werken en weer terug te keren, in de wetenschap dat zij makkelijk kunnen terugkeren voor een volgende klus. Hierdoor proberen zij zich minder krampachtig permanent te vestigen. Voorbeeld vormen de Poolse aspergestekers, voor wie geen visumplicht meer geldt, die na het seizoen weer naar Polen terug keren (Intermediair 2002).

Door het tijdelijke karakter en deelname van alleen het mannelijk deel van de bevolking kan in dit geval beter gesproken worden van mobiliteit in plaats van migratie.

Een andere opkomende trend in Oost Europa is 'incomplete migration'. Dit is een vorm van massamobiliteit van zeer korte duur, vaak geregistreerd als toerisme, maar doelend op zwarte handel (Jileva 2002).

Herkomst wordt bestemming

Vergelijkbaar met de ervaringen van Spanje en Portugal worden de Oost-Europese landen tegelijkertijd met de groei van welvaart immigratielanden in plaats van herkomstlanden of doorvoerlanden (Jileva 2002). Nieuwe toetredende landen dienen als 'bufferzone' voor migratie uit oosten.

Asielzoekers

Slechts 10 à 20 procent van uitgeprocedeerde asielzoekers vertrekt uit Europa (Favell & Hansen 2002).

3.2.4 Beleid West-Europese landen: verschuiving naar pro-migratie?

Sinds tweede helft van de jaren '90 is er niet alleen een verandering in de aard van de migratie gaande, maar ook in de houding ten opzichte rol van migratie in de bestrijding van de economische en demografische problemen. De verandering ontstaat door de zorgen over de vergrijzing en afnemende bevolkingsgroei. In voorheen gesloten landen als Engeland, Duitsland en Italië wordt immigratie steeds meer gezien als kans dan als bedreiging (Favell & Hansen 2002).

In Nederland zijn de meningen verdeeld over de mogelijke effecten van immigratie op de vergrijzing. Het CBS heeft uitgerekend dat de groei van de allochtone bevolking een remmende werking zal hebben op de vergrijzing van Nederland (Alders 2002). Volgens bankpresident Wellink kan een grotere toestroom van buitenlandse arbeidskrachten een belangrijke bijdrage leveren aan het opvangen van de kosten van de vergrijzing van de Nederlandse bevolking (Metro 2002). Het CPB (2003) en de SER (2001) stellen daarentegen dat arbeidsmigratie geen oplossing voor vergrijzing biedt en dat het geen effectief middel is om de financiële gevolgen van de vergrijzing te verlichten. Alleen als er eisen gesteld worden aan de immi-

granten, zoals een hogere opleiding, goede vooruitzichten op werk en beschikbaar zijn voor moeilijk vervulbare vacatures, kan arbeidsmigratie gunstig zijn voor de arbeidsmarkt.

Ook het Britse zakenblad *The Economist* pleit voor meer migratie in Europa, mits er eisen worden gesteld, bijvoorbeeld op het gebied van taal- en andere vaardigheden. En niet alleen voor de werkenden, maar ook voor hun eventuele familieleden (Intermediair 2002). *The Economist* pleit ervoor de grenzen voor arbeidsmigratie te openen tussen landen die een enigszins vergelijkbaar inkomensniveau hebben. Alleen zo zal de overheid een herhaling van de ongecontroleerde immigratie uit de jaren zeventig kunnen voorkomen (Intermediair 2002).

De Duitse Kamers van Koophanden (DIHT) ziet immigratie als oplossing voor de vraag naar hooggeschoolde arbeid. De Duitse overheid heeft dan ook de markt geopend voor hoogopgeleiden via een Green Card Programma (Jileva 2002). De Duitse werkgeversorganisaties zien, net als de Nederlandse vakcentrales FNV en CNV (Metro 2002), weinig in een toenemend aantal arbeidsmigranten. Zij willen eerst de eigen werklozen aan een baan helpen. Verder is het de vraag wat de gevolgen zullen zijn voor de Oost-Europese landen zelf. Volgens de IOM (2002) kunnen regionale arbeidsmarkten in de grensgebieden kunnen tijdelijk onder druk komen te staan. Ook kunnen er arbeidstekorten ontstaan in de nieuwe lidstaten door de migratie van goedopgeleide werknemers.

Het beleid van de lidstaten heeft steeds meer tekenen van een pro-migratiebeleid. Dit beeld is echter niet geheel compleet. De lidstaten handelen in hun beleid, net als bij de toetreding van Spanje en Portugal, nog steeds deels op basis van angst in plaats van de reële dreiging van migratie (Jileva 2002). Voor de toetredende landen is zelfs door sommige landen een overgangperiode ingesteld, die voor enkele jaren toegang tot de arbeidsmarkt voor arbeidsmigranten uit Oost Europa moet verhinderen. De grootste arbeidsmarkt (Duitsland) en de dichtstbijzijnde arbeidsmarkt (Oostenrijk) zijn voor zeven jaar beperkt toegankelijk. Engeland, Frankrijk en Spanje hebben dit ingesteld voor 2 jaar. Zweden, Denemarken, Ierland en Nederland hebben wel een open arbeidsmarkt voor arbeidsmigranten (Jileva 2002).

3.3 Leefstijlen

Er bestaat een toenemende behoefte aan inzicht in de perceptie van ruimtegebruikers en de invloed daarvan op het milieu, de natuur en de inrichting van de ruimte (RMNO 2001). Op de woningmarkt bijvoorbeeld wordt beleving een belangrijker drijfveer op grond waarvan mensen besluiten al dan niet ergens te gaan wonen. Mensen willen niet meer worden gehuisvest, ze willen zich ergens thuis voelen (Buys 2001). Overheden en marktpartijen proberen hier steeds meer op in te spelen. Woningbouwcorporaties doen marketingonderzoek en de overheid gaat steeds meer over van een aanbodbenadering naar een vraagbenadering (Platform Gras 2000). Door de vraag centraal te zetten, is de kennis over wensen van mensen van belang en de daarmee samenhangende culturele component (waarden en normen).

Om zicht te bieden op waarden en normen van (categorieën) ruimtegebruikers is gedragsonderzoek de meest voorhandliggende methode. De traditionele gedragsonderzoeksmethoden en categorisering, waarbij inkomen, huishoudensamenstelling en leeftijd centraal staan zijn door snelle veranderingen in de maatschappij niet meer toereikend. Door de toegenomen individualisering, mobiliteit en het massale gebruik van informatietechnologie maken permanente gemeenschappen op territoriale basis steeds meer plaats voor verspreide sociale netwerken en tijdelijke leefstijlgemeenschappen (Nio 2002).

De traditionele indicatoren zeggen daardoor niet zo veel meer over de wensen van mensen. In het ruimtelijke beleid is inkomen echter nog wel de bindende factor, met name bij woonruimteverdeling. Sommige stedenbouwkundigen en onderzoekers pleiten er daarom ook voor om woningbouw en volkshuisvesting niet langer op doelgroepen te baseren, maar op *leefstijl* met namen als: 'urban professionals', 'hypermobielen', 'consumentisten', 'active adults' en 'stadsecologen' (Van Well 2002). De leefstijlmethode biedt een kwalitatieve methode om motivaties achter gedrag te onderzoeken.

3.3.1 Leefstijl, levensstijlen en lifestyle

Een leefstijl kan omschreven worden als de wijze waarop een individu of een groep individuen zijn leven vorm en inhoud geeft, waarbij zaken als wijze van tijdsindeling, gerichtheid op materiele middelen en actieradius een grote rol spelen (RMNO 2002). Leefstijl hangt samen met gedrag, attitudes en normen en waarden (Van der Knaap 2002). Volgens Van Dale is leefstijl 'een persoonlijke manier van leven'. Vooral het woord 'persoonlijk' valt op. Dit suggereert dat iedereen een eigen, unieke manier van leven heeft. Dit betekent dus dat in Nederland zo'n 16 miljoen verschillende leefstijlen te onderscheiden zijn. De vraag is natuurlijk hoe uniek en verschillend al die levensstijlen eigenlijk zijn (Van Bommel 2002).

Om leefstijl een handelbare methode te maken, worden indelingen gemaakt. Door de gefragmenteerde samenleving met eindeloze variaties als het gaat om maatschappelijke verbanden (sommige zijn vluchtig, andere meer statisch) en veranderingsneigheid is het maken van die indelingen heel lastig. Het gaat dan niet alleen om variaties op een bepaald moment, maar ook om variaties door de tijd heen (RMNO 2001). Leefstijlen zijn het product van tijd en tijdelijkheid, meer dan de traditionele territoriale afbakeningen. Dat maakt leefstijl een niet bij voorbaat geschikt instrument voor bijvoorbeeld besluitvorming over ruimtelijke ordening (Boonkens, 2000, Gras, 2000).

Toch worden indelingen in leefstijlen steeds vaker toegepast in onderzoeken over gezondheid, duurzame ontwikkeling, mobiliteit en de wijze waarop ruimte wordt gebruikt en milieu en natuur worden beïnvloed. In de gezondheidszorg wordt de term leefstijl gebruikt als 'gezonde

levensvorm'; de levensstijl die een gezond leven mogelijk maakt. Leefstijl is dan een determinant voor gezondheid. Ook bij analyses voor duurzame ontwikkeling is vaak sprake van levensstijl in termen van de 'manier van leven' die zorgt voor een ontwikkeling voorziet in de behoeften van de huidige generaties, zonder de mogelijkheden van toekomstige generaties om in hun behoeften te voorzien in het gedrang te brengen.

In de marketing wordt de term lifestyle, overgewaaid vanuit Amerika, in modische zin gebruikt waarbij consumptief gedrag gerelateerd wordt aan de identiteit van de consument.

Hieronder wordt ingegaan op de oorsprong van het begrip leefstijl. Daarna komen een aantal dilemma's aan bod waar de huidige ruimtelijke ordening mee te maken heeft.

3.3.2 De groep of het individu centraal?

Weber (1922) en Adler (1933) hebben een eerste aanzet gegeven tot een theoretische fundering van leefstijl als wetenschappelijk concept. Het heeft echter tot de tweede helft van de jaren zestig geduurd voordat er opnieuw aandacht kwam voor dit begrip. Deze hernieuwde aandacht hangt samen met de grote maatschappelijke, culturele en economische veranderingen die zich in deze tijd voordeden, zoals de individualisering, modernisering en massaconsumptie. Er ontstond een behoefte aan nieuwe wetenschappelijke concepten om deze nieuw ontstane structuren te kunnen beschrijven en analyseren (Van der Knaap 2002).

Dit gebeurt daarna vanuit verschillende invalshoeken wat tot een groot aantal benaderingen van het begrip leefstijl leidt, waaronder de psychografische, de culturele en de gedragsmatige benadering (Van de Knaap 2002 volgens Cathelat 1990). De eerste twee benaderingen vinden hun oorsprong in de vakgebieden psychologie en sociologie (Mommaas 2000). De Duitse psycholoog Arends hanteerde 'levensstijl' als ordeningsprincipe in de chaos van levensindrukken, terwijl de socioloog Weber (1972) 'lebensstil' als aristocratisch principe ziet waarbij iedere stand zich onderscheidde door middel van zijn gedrag. In de navolgende onderzoeken nam men steeds of de sociale groep als uitgangspunt of het individu. Hieruit voort komt ook de inzet van leefstijlen als zowel een methode om te ordenen als een methode om te differentiëren.

Bourdieu (1979) heeft een moderne interpretatie van het leefstijlbegrip. Hij ziet leefstijl als statusvormend door kapitaal (opleiding, opvoeding en geld). Hier zijn twee vormen van kapitaal van belang: cultureel en economisch. Volgens Bourdieu differentiëren leefstijlen zich meer bij hoger kapitaal. Dit houdt in dat lagere inkomensgroepen geen keuze hebben in leefstijl.

Het begrip leefstijl heeft volgens Ganzeboom (1988) betrekking op voorkeuren en smaakuitingen, waarmee mensen uitdrukking geven aan hun *sociale positie*: 'deze voorkeuren en smaken kunnen betrekking hebben op een groot aantal verschillende zaken, zoals materiele consumptie, vrijetijdsbesteding, esthetische voorkeuren m.b.t. kunst en woninginrichting, en politieke en morele opvattingen. Voorkeuren op al deze gebieden tonen een onderling verband, welke op drie sociale achtergrondkenmerken terug te voeren is nl. opleiding, inkomen en levensfase. Hoger opgeleiden onderscheiden zich van lager opgeleiden doordat zij vaak musea of theaters bezoeken, veelal een modern interieur hebben, links stemmen, weinig uitgeven aan auto's of woning en veel uitgeven aan vakanties. Hogere inkomensgroepen besteden hun geld in het bijzonder aan een auto, woning en andere luxegoederen. Jongeren profileren zich in het bijzonder door waardering voor pop-culturele uitingen, links te stemmen en inspraakvrijheid van meningsuiting hoog aan te slaan.'

Beide methodes hoeven echter niet loodrecht tegenover elkaar te staan. De latere sociologie gaat de aandacht uit naar de gedragsmatige benadering. Deze verbindt de individuele gedragskenmerken met sociale achtergrond en omgevingskenmerken (Van der Knaap 2002). Leefstijl is dan een indicator en covariaat van sociale posities en kenmerken (b.v. Bourdieu 1979; Ganzeboom 1988). Het wordt gebruikt als een aanduiding voor de gedragingen, manieren, eigenschappen, smaakuitingen, codes en sancties waarin personen met een overeenkomstige sociale positie elkaar herkennen en bevestigen, en die door hen worden ingezet om zich te onderscheiden van andere sociale groepen (Mommaas 1993; Giddens 1991) (SCP 1995).

Ook het gebruik van het begrip lifestyle in de marketing, voor de wetenschappelijke onderbouwing van de marketing van producten, verenigt ordening en differentiatie, sociale cohesie en fragmentatie. Er worden typologieën bedacht met betrekking tot het gedrag van mensen. Deze leveren strategieën voor marketing op. De strategieën variëren van het zoeken naar cohesie in consumentengedrag (op basis van gedeelde waarden) tot zoeken naar specifieke patronen van consumenten (Platform GRAS 2000).

Lifestyle werkt goed voor auto's en tijdschriften, die per definitie aan modetrends onderworpen zijn. De markt moet het van nieuwe behoeften hebben; de markt wil verandering om hetzelfde in een ander jasje te kunnen blijven produceren. Tegelijk wil de markt standaardiseren en dus diversificatie tegengaan om reclame en verkoop te kunnen economiseren (Dordregter 2003).

Vraag is of dit concept zich ook leent voor de ruimtelijke ordening en met name de relatief statische woningmarkt.

Leefstijlen in volkshuisvesting

De term leefstijlen rukt snel op in de volkshuisvestingswereld. Steeds meer woningcorporaties verdiepen zich in leefstijlen om de woonwensen van hun huurders te achterhalen. Hiervoor nemen ze onderzoeksbureaus als Motivaction en SmartAgentCompany in de arm, die leefstijl-indelingen maken. Deze gebruiken ze om woonwijken te typeren. Ze ontdekken dat het toewijzen van woningen op basis van inkomensgegevens en gezinsgrootte niet volstaat. De bedoeling van een woonruimteverdeling op basis van leefstijlen is niet om te bepalen wie waar moet wonen (niet leefstijl als criteria toevoegen) maar om te sturen op basis van verleiding (Vermeulen 2003).

Ook volgens KAW architecten en adviseurs kan er niet meer gebouwd worden op basis van traditionele segmentatiecriteria, zoals inkomen, leeftijd en huishoudensamenstelling. Deze kenmerken zijn nog wel van invloed op de keuzes die de woonconsument maakt, maar zijn niet meer doorslaggevend bij het soort leefomgeving die de woonconsument uiteindelijk kiest wanneer er meerdere woningen zijn waar van de functionele en financiële kant past bij diens behoeften. KAW kiest echter niet voor een typering in leefstijlen, omdat deze vaak weer gebaseerd is op de traditionele segmentatiecriteria, zoals de 'dynamische jongeren' en de actieve senioren'. KAW gaat uit van sociaal ontwerpen: een gewenste relatie tussen de woning en zijn omgeving en een gewenste relatie tussen de buurtbewoner en zijn buurtgenoten. Hiervoor worden leefstijlen vertaald in woonmilieus (www.kaw.nl)

Leefstijlen in de ruimtelijke ordening

In de huidige discussies over hoe leefstijlen te vertalen in ruimtelijke inrichting is de tweeledige betekenis van leefstijlen terug te vinden. Moeten verschillende leefstijlen gescheiden of gemengd worden? Ligt in het volkomen langs elkaar heen leven van diverse leefstijlen de kern van de zorg in Nederland over veiligheid, leefbaarheid en normen en waarden

(www.dewijk.nl)? En moeten dus de leefstijlen meer betrokken zijn bij andere leefstijlen en is daardoor geplande menging van verschillende leefstijlen in een wijk gewenst? Of zou het scheiden van leefstijlen juist conflicten tussen leefstijlen kunnen voorkomen? Met andere woorden werkt diversiteit als bron van inspiratie en betrokkenheid of conflict?

Leefstijlen worden in de ruimtelijke ordening ingezet voor beide doeleinden. Dit zorgt ook voor verschillende aanpakken.

Als leefstijlen worden ingezet voor menging zetten gemeenten beleid in op het creëren van flexibele en duurzame woonmilieus die leefstijlbestendig zijn. Deze benadering gaat uit van het optimale van één woning die bij elke leefstijl past. Hierbij is het beleid ruimte te geven binnen bestaande woningen aan leefstijlen, zelfbouw en particulier opdrachtgeverschap. Hierdoor ontstaan heterogene en veranderende woonwijken, waar gemeentelijke ingrepen in de woonomgeving mogelijk zijn en veranderende wijken.

Als leefstijlen worden ingezet voor scheiding van leefstijlen voeren twee aanpakken de boventoon: de *leefstijlenbenadering* of de *woonmilieubenadering*. Volgens Buys (2001) zijn beide benaderingen zinvol en vullen elkaar aan. Beide benaderingen gaan uit van één woning per leefstijl en meerdere woningen in een leven. Het beleid is gericht op het vergroten van de doorstroombmogelijkheden en het opstellen van criteria bij woonruimteverdeling (bijvoorbeeld intakegesprekken). Het doel is uiteindelijk homogene en stabiele wijken te creëren. Martien Kromwijk van Woonbron Maasoevers is een voorstander van deze aanpak. Hij houdt een pleidooi voor homogene wijken op basis van leefstijlen (Kromwijk 2002).

De *leefstijlbenadering* is de consument (individueel of groep) de eerste ingang: wie is hij, wat drijft hem en wat wil hij? Daarna komt de vraag aan de orde waar dat eventueel gerealiseerd zou kunnen worden. Het aantrekkelijke van deze benadering is dat de klant nu een tot uitgangspunt wordt genomen. In de leefstijlenbenadering worden leefstijlen gedefinieerd om woonmilieus te labelen. Hiermee willen gemeenten de complexiteit van de stad verminderen. Leefstijlen worden ingezet als ruimtelijk model om de wijken aan te pakken of om woningen te verdelen. Vaak pleiten de gemeenten in dit verband ook voor een aanpassing van het aanbodsysteem van woonruimteverdeling. Leefstijlen kunnen daarin criteria vormen bij woonruimteverdeling en daarmee de verschillende leefstijlen naar de verschillende gelabelde wijken sturen. Hierdoor ontstaan homogene wijken.

De Eindhovense corporatie Hhvl houdt bijvoorbeeld intakegesprekken met toekomstige bewoners om te kijken of iemand in een buurt past uit 'verantwoordelijkheid tegenover zittende bewoners'. Daarnaast wil Hhvl via de advertenties waarin woningen worden aangeboden aan toekomstige bewoners duidelijk maken wat voor omgeving ze kiezen. Om de wijken te beschrijven worden buurttyperingen gemaakt (Vermeulen 2003).

De *woonmilieubenadering* gaat uit van emotie, maar houdt rekening met het gegeven dat de meeste woningen en woonmilieu niet vanuit het niets worden ontwikkeld (Buys 2001). Deze benadering begint dus aan de aanbodkant: welke woonmilieus hebben we, hoe worden die beleefd en wat kan daar? Om vervolgens te bedenken voor wie dat interessant zou kunnen zijn en hoe de woonmilieus verbeterd kunnen worden. Volgens Buys (2001) ligt op de woningmarkt deze invalshoek voor de hand, omdat het grootste deel van het aanbod al bestaat. Aan de woonmilieubenadering ligt dus ook het leefstijl-denken ten grondslag, maar wordt niet uitgegaan van een indeling in leefstijlen, maar een typering van woonmilieu. Deze woonmilieus worden van onderaf op basis van enquêtes en woonwensenonderzoek gemaakt. Door

deze labels van woonwijken toe te passen in het bouwbeleid en verschillen te bieden in dichtheid, woningtypen, voorzieningenniveau, de mate van collectiviteit of anonimiteit, de ligging in het stedelijk veld en de occupatiestrategie sorteren leefstijlen zich vanzelf uit.

Woonbron-Maasoevers in Rotterdam werkt aan een woningverdeling op basis van leefstijlen. Drie onderzoeksbureaus zijn bezig de identiteit van de wijken vast te stellen. Omdat de meer bijzondere woonmilieus in Rotterdam missen in het plaatje wil de woningcorporatie dit woonmilieu meer gaan profileren (Vermeulen 2003).

Ook in Utrecht zijn de gemeente en corporaties bezig met het in kaart brengen van woonmilieus. Onderzoeksbureau Motivaction heeft uit een woonwensenonderzoek zeven woonbelevingsgroepen gedefinieerd, variëren van huiselijken en gemeenschapsgezinden tot gesettlede idealisten en tolerante socializers. Aan de hand van deze zeven groepen is de Utrechtse bevolking per wijk in kaart gebracht (Vermeulen 2003).

Literatuur

Integratie

Andersson, R (1999) Divided Cities as a Policy-based Notion in Sweden. In: *Housing Studies*. Vol 14, Nr. 5. p 601-624.

Dagevos, J. (2001) Perspectief op integratie; over de sociaal-culturele en structurele integratie van etnische minderheden in Nederland. WRR Werkdocument 121. Den Haag: Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid.

Gowricharn, R. (2001) In- en uitsluiting in Nederland; een overzicht van empirische bevindingen. WRR Werkdocument 122. Den Haag: Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid.

Kempen, van et al (2000) Segregatie en concentratie in Nederlandse steden; mogelijke effecten en mogelijk beleid. Assen: Van Gorcum

Kloosterman & Van Leun (1999)

Kromwijk (2002) Integratie vraagt om anders wonen. In: de Volkskrant. Sept 2002.

Musterd, S., Priemus, H. & R. van Kempen (1999) Towards Undivided Cities: The Potential of Economic Revitalisation and Housing Redifferentiation.

ISEO (2002) Integratiemonitor.

Ravallion, M & Q. Wodon (1999) Poor areas or only poor people ? In: *Journal of Regional Science*. Vol. 39, Nr.4, p. 689-711. Oxford: Blackwell Publishers

Staal, C. van (2003) Dat de ene groep de andere mee omhoogtrekt gaan niet op. Interview met Prof.dr. J. W. Duyvendak. In: *Building Business*. Nr.5 juni/juli 2003. Jg. 5.

Turok, I, Kearns, A. & R. Goodlad (1999) Social Exclusion; In what sense a planning problem? In: *Town Planning Review*. Vol. 70, Nr. 3, p 363-384.

Veenman, J. (2003) Allochtonen en de arbeidsmarkt. In: *Aelementair*. Jg. 2. Nr. 4. juni 2003. Alblasterdam: Haveka bv

VROM (2002) *Migratie, Bevolkingsontwikkeling, Wonen en Ruimte*; Rapportage van de werkgroep quick scan migratie. Den Haag: Ministerie van VROM

VROM- raad (2002) Smaken verschillen: multicultureel bouwen en wonen. Advies 032. Den Haag: VROM- raad.

Watt, P. & K. Jacobs (2000) Discourses of Social Exclusion; An Analysis of Bringing Britain Together: a National Strategy for Neighbourhood Renewal. In: *Housing, Theory and Society* 2000; 17; 14-26.

Migratie

Alders, M. (2002) Allochtonen rem op vergrijzing. Voorburg: CBS

CBS (2002) Anderhalf miljoen inwoners erbij tot 2040. Persbericht 17 december 2002. Den Haag: Centraal Bureau voor de Statistiek.

CPB (2003) Immigration and the Dutch Economy. Den Haag: Centraal Planbureau

Europees Parlement (2003) Kijk op Europa; een uitgave van het Europees Parlement 1/2003.

Favell, A. & R. Hansen (2002) Markets against politics ; migration, EU enlargement and the ideoes of Europe. In: *Journal of Ethnic and Migration Studies*. Vol. 28, No.4; 581-601.

Hoogteijling (2002) Raming van het aantal niet in de GBA geregistreerden. Den Haag: CBS.

Intermediair (2002) Minder buitenlanders? Nee, juist meer! In: *Intermediair*. Nr 46, 14 november 2002.

IOM (2002) New Challenges for Migration Policy in Central and Eastern Europe. Den Haag: TMC Asser Press

Jileva, E. (2002) Visa and free movement of labour: the uneven imposition of the EU acquis on the accession states. In: *Journal of Ethnic and Migration Studies*. Vol. 28 No.4:683-700.

Lavenex, S. (2002) EU enlargement and the challenge of policy transfer: the case of refugee policy. In: *Journal of Ethnic and Migrations Studies* Vol. 28, No.4; 723-742

Menz, G. (2002) Patterns in EU labour immigration policy: national initiatives and European responses. In: *Journal of Ethnic and Migrations Studies* Vol. 28, No.4; 723-742

Metro (2002) Wellink: Nederland heft arbeidsmigratie nodig. In: Metro 7 november 2002

SER (2001) EU en vergrijzing. Publicatienummer 2. Den Haag: Sociaal Economische Raad

Staatscourant (2002) Vijf miljoen arbeidsmigranten bij uitbreiding Europese Unie. 9 juli 2002 nr 128. Den Haag: SDU

WRR (2002) Nederland als immigratiesamenleving. Den Haag: Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid.

Leefstijlen

Bommel, M. van (2002) De Borreltafel: Naast de verschillende levensstijlen heeft Nederland vrijwel een collectief ritme. In: eYe juni 2002. Rotterdam: eYe Publishing

Buys, A. (2001) De beleving van woonmilieus in kaart gebracht. In: Tijdschrift voor de volkshuisvesting 2001/6 p. 11- 15. Den Haag: Nirov.

Dordregter, P. (2003) Lifestyle. Wat een malle ontwikkeling. In: Geografie maart 2003 jaargang 12, nr. 3. Utrecht: KNAG.

Ganzeboom, H. (1988) Cahier 60: Leefstijlen in Nederland een verkennende studie. Den Haag: SCP

Hart, J. de (1995) Tijdopnamen: een onderzoek naar verschillen en veranderingen in de dagelijkse bezigheden van Nederlanders op basis van tijdbudgetgegevens. Den Haag: SCP

Kromwijk, M. (2002) Integratie vraagt om anders wonen. In: De Volkskrant 02-09-2002

Nio, I. (2002) Van levenswijzen tot lifestyles; over de bruikbaarheid van leefstijlen voor de ruimtelijke ordening.

Platform Gras (2000) Leefstijlen als instrument voor de ruimtelijke ordening. Workshop gehouden op 24 oktober 2000 te Groningen.

RMNO (2002) Kennis als passie en fascinatie. Meerjarenvisie RMNO. Rijswijk: RMNO

SCP (2002) Ruimte voor tijd. In opdracht van het ministerie van Sociale Zaken en Werkgelegenheid. Den Haag: SCP

Vermeulen, D. (2003) Stop het huisje-boompje-beestjedenken. In: Staatscourant 11-02-2003

www.kaw.nl De woonconsument in kaart is goud waard

Well, M. van (2002) Voorstudie Wonen Architectuur en Technologie. STT

Bijlage: Adviesaanvraag VROM

Directoraat - Generaal Wonen
Directie Strategie
Cluster
Kennisontwikkeling

Interne postcode 270

De Raad voor Ruimtelijk, Milieu- en Natuuronderzoek
De heer prof. dr. R.J. In 't Veld
Postbus 93051
2509 AB Den Haag

Telefoon 070-3391636
Fax 070-3391249
arjen.verweij@minvrom.nl

www.vrom.nl

Adviesaanvraag Demografie en Leefstijlen

Datum	Kenmerk	Afschrift aan
21 november 2002	DGW/s 2002094735	DT DGW, DGR v&o
Uw brief	Uw kenmerk	
-	-	

Geachte heer In 't Veld

Eind 2000 is bij VROM FORUM het project Demografie gestart. Binnen dit project is een verkenning gemaakt van demografische trends in de komende dertig jaar en een confrontatie van de resultaten daarvan met het beleid op het gebied van wonen, ruimte en milieu. Basis van dit project is het onderzoek Demografische atlas voor VROM (2001) van het Nederlands Interdisciplinair Demografische Instituut (NiDi) en het daarop gebaseerde rapport Demografie en VROM-beleid (2001) van VROM Forum.

In de onderzoeken zijn de belangrijkste demografische indicatoren in kaart gebracht onder de thema's algemene trends, vergrijzing, ontgroening, huishoudensdynamiek, allochtonen, binnen- en buitenlandse migratie en arbeidsmarkt. De belangrijkste conclusie is dat de bevolkingsgroei in Nederland nog een aantal decennia zal doorzetten, vooral veroorzaakt door de relatief omvangrijke en langdurige naoorlogse geboortegolf. Ook de immigratie zal de komende jaren zorgen voor een stijging van het aantal inwoners. Echter, niet alleen het aantal mensen verandert; ook het gedrag verandert. Toename van het aantal ouderen en allochtonen en afname van het aantal jongeren zorgen voor een verandering in en een diversiteit aan leefstijlen, zoals bijvoorbeeld huishoudensgrootte, woonwensen, werk- en recreatiegedrag. Dit gedrag heeft effect op wonen, ruimtegebruik en milieu (Nidi 2001).

Probleemschets

In het hierboven beschreven onderzoek wordt geconcludeerd dat demografie niet altijd een duidelijke rol speelt in het VROM-beleid, bijvoorbeeld in de grote nota's voor wonen, ruimte en milieu. Dit wordt eraan geweten dat demografische kennis vaak alleen verkokerd beschikbaar is en niet breed bekend is op de verschillende onderdelen van het Ministerie. Dit zou er tevens toe leiden dat verschillende directies niet steeds dezelfde informatie gebruiken, waardoor inconsistenties ontstaan. Daarnaast zouden er relatief weinig demografische gegevens beschikbaar zijn over bijvoorbeeld allochtonen en hun huishoudenontwikkeling, regionale spreiding en leefstijlen (Nidi 2001).

Behoeften vanuit beleid

Sinds het verschijnen van het bovengenoemde rapport heeft een aantal ontwikkelingen plaatsgehad. Om te beginnen is er door een VROM-werkgroep een inventarisatie van demografische gegevens gemaakt, waarbij er specifiek aandacht is geschonken aan de invloed van migratie op de bevolkingsomvang en -samenstelling en de gevolgen hiervan op de VROM-beleidsterreinen wonen en ruimte. In de rapportage wordt vastgesteld dat er veel informatie beschikbaar is over de omvang en ruimtelijke spreiding van allochtonen in Nederland, maar dat er ook leemten in deze kennis zijn. Zo is er veel informatie beschikbaar over wat wel de traditionele, niet-westerse migrantengroeperingen worden genoemd (Turken, Marokkanen, Surinamers en Antillianen/Arubanen), maar ontbreekt inzicht voor andere categorieën. Soms betreft het nieuwe migrantengroepen als vluchtelingen en asielzoekers, maar soms zijn het ook (westerse) categorieën die zich betrekkelijk dicht bij huis bevinden. In dit verband komt de vraag op welke migratiestromen (naar aard, omvang en tijdelijkheidsperspectief) kunnen worden verwacht bij een uitbreiding van de Europese Unie en waar die stroom neer zal slaan.

Verder is er sprake van een toenemende variatie van de migratie naar migratiereden en, deels daarmee samenhangend, naar achtergrondkenmerken. Daarbij kan enerzijds worden gedacht aan hoogopgeleiden die voor werk naar Nederland komen, of migranten die dat voor een hogere opleiding doen, terwijl anderzijds de gezinsvormende of herenigende migratie nog steeds een aanzienlijk deel van de migratie uitmaakt. Dat geldt evenzeer voor de asielmigratie.

De vraag dringt zich daarbij op of, en zo ja in welke mate, er zich een nieuwe stratificatie naar verblijfstitel (of het ontbreken daarvan) zal ontwikkelen en welke consequenties daarvan uitgaan voor de aard van de migratie. Inzicht in deze kwestie is momenteel niet beschikbaar.

Daarmee samenhangend is het denkbaar dat het transnationalisme onder bepaalde migrantengroepen het ontstaan van een pendelmigratie in de hand werkt (bijvoorbeeld bij de hoogopgeleide arbeidsmigrant en wellicht ook bij de illegaal verblijvenden), terwijl dat verschijnsel bij andere categorieën niet, of minder optreedt.

Naast de hiervoor beschreven kwesties, zijn er meer fundamentele kennisvragen en -lacunes te onderscheiden. Daarbij gaat het bijvoorbeeld om de vraag of ruimtelijke spreiding een effectief instrument is bij bevordering van integratie en op welk schaalniveau dat het geval is. Daarbij staat in feite de vraag centraal of (wat de vigerende beleidstheorie is) het concept van de heterogene buurt in de homogene wijk een bruikbaar concept is om integratie van verschillende etnische groeperingen te bevorderen, of dat dit niet het geval is en evengoed (of misschien zelfs bij voorkeur) homogene buurten moeten worden gebouwd vanuit de gedachte dat die een veilige en aantrekkelijke omgeving vormen voor specifieke bevolkingscategorieën. Vanuit die situatie zouden deze bevolkingscategorieën via emancipatie in eigen omgeving een geschikt vertrekpunt vinden voor sociale stijging en integratie. Een derde weg, waarbij de voordelen van de beide hiervoor genoemde vormen mogelijkwijze bij elkaar komen, is wellicht die van homogene blokken in heterogene buurten. De heterogeniteit zou dan bijvoorbeeld voordelen bieden in termen van de economische draagkracht van de wijk en de socialisatie van jongeren, terwijl de homogeniteit voordelen oplevert in termen van het 'thuisvoelen in de buurt'.

Een andere fundamentele kwestie is of, en zo ja in welke mate, generiek beleid effectief is bij de positieverbetering van specifieke doelgroepen (zoals bij het stedelijke vernieuwingsbeleid het geval is), of dat een categoriaal beleid te prefereren valt. Naast deze fundamentele kennisvragen over de beleidsinstrumentering, is er ook een aantal concrete vragen op dit thema. Wat is bijvoorbeeld de invloed van het systeem van woningtoewijzing op de huisvestingspositie en ruimtelijke spreiding van allochtonen? Het is immers denkbaar dat de regelgeving soms leidt tot onbedoelde achterstelling van nieuwkomers op de Nederlandse woningmarkt, door bijvoorbeeld anciënniteitscriteria als inschrijvingsduur te hantieren bij woningtoewijzing, en deze vorm van institutionele discriminatie in feite de bestaande concentratie in stand houdt. Een soortgelijk effect kan ook uitgaan van de gehanteerde passendheidseisen bij woningtoewijzing.

Adviesaanvraag

Om deze kennis te genereren verzoek ik de Raad voor Ruimtelijk, Milieu- en Natuuronderzoek (RMNO) een verkenning uit te voeren naar de beschikbare kennis en kennisleemten ten aanzien van het verband tussen belangrijke demografische trends en specifieke beleidsterreinen en een kennisagenda op te stellen. Daarbij dient bijzondere aandacht te worden gegeven aan de huidige en toekomstige Europese migratie.

Na de afronding van deze verkenning zal worden bezien of deze kennisagenda de noodzaak oproept voor een strategisch netwerk dat in de toekomst kennisvragen op het snijvlak van demografie en leefstijlen kan ontwikkelen en beantwoorden.

Concreet vraag ik de Raad antwoord te geven op de volgende vragen:

1. Welke kennisleemten bestaan er op het gebied van demografie en leefstijlen bij toepassing op VROM-beleid, en welke informatie is er wel bekend? Daarbij dienen in ieder geval de in de vorige paragraaf genoemde onderwerpen aan de orde te komen.

Gezien het grote belang dat ik toeken aan een aantal met name genoemde beleidsthema's, verzoek ik u in uw advies specifiek aandacht te besteden aan:

2. a) de invloed van de Europese migratie op wonen en ruimtegebruik in Nederland en aan de verwachte gevolgen van de uitbreiding van de Europese Unie in dit verband;
b) de vraag wat bekend is over de betekenis van illegale migratie en illegaal verblijf voor de beleidsterreinen Wonen en Ruimte;
c) de relatie tussen integratie van (allochtone) bevolkingsgroepen in de Nederlandse samenleving en de mate van ruimtelijke segregatie c.q. concentratie van de desbetreffende categorieën.

In de tweede fase wordt

3. enerzijds een verdieping en nadere uitwerking gevraagd van de kennisvragen die tijdens de eerste inventariserende fase aan de orde zijn gesteld, terwijl voorts een concreet advies wordt gevraagd over:
4. de opbouw van de informatiestructuur, waarbij tevens aandacht wordt besteed aan de demografische onderzoekstradities in omringende landen, en
5. de beleidsimplicaties van de verworven inzichten.

Ik zie fase 1 van de adviesaanvraag graag eind februari 2003 tegemoet. Over de planning van de overige onderdelen van deze aanvraag zullen na afloop van fase 1 nadere afspraken worden gemaakt.

Hoogachtend,

H.G.J. Kamp

De Minister van Volkshuisvesting, Ruimtelijke Ordening en Milieubeheer